

چشم به راه تحفة الازهار و زلال الانهار

سید غلامرضا تهرانی

سلاله طاهره در همه رویدادهای تاریخ اسلام بود که هنوز هم پس از چهارده قرن نمایان است؛ بالاخره اختصاصات افراد این خاندان در زعامت امت اسلامی وجود مودت ذی القربی و حرمت صدقه و وجوب خمس و ویژگیهای دیگر - هر چند با تفاوت‌هایی بر حسب نظرات مختلف - است. حاصل این توجه، ظهور مجموعه‌ای از کتب انساب است که علاوه بر تأمین هدف یاد شده، سهمی گران در

تشريح تاریخ اسلام و سیره نامداران مسلمان دارد.

یکی از این مجموعه‌ها، که در شمار مهمترین و مفصلترین مراجع

پژوهشگران انساب و تراجم و تاریخ و سیر،

و یکی از پرمایه‌ترین منابع ویژه انساب

علویان است، کتاب نفیس تحفة الازهار و

زلال الانهار نوشته نسابة سده یازدهم

هجری، ضامن بن شدقم بن علی بن

حسن حسینی است که با تحقیق و تعلیق

استاد عراقی، کامل سلمان الجبوری و به

اهتمام دفتر نشر میراث مکتوب در آستانه

عرضه به طالبان و مشتاقان این فن است.

مصنف در خانواده‌ای زاده و پرورده

شد که پدر بر پدر نسب شناس و صاحب

تألیف و تصنیف در علم انساب بودند.

جذش زین الدین علی مؤلف کتابهای

زهرة المقول فی نسب ثانی فرعی

الرسول و نخبة الزهرة الشمینة فی نسب

اشراف المدینه و جد بالاترش بدرالدین

حسن، مؤلف کتابهای زهر الریاض و زلال

الحیاض و المستطابة فی نسب سادات

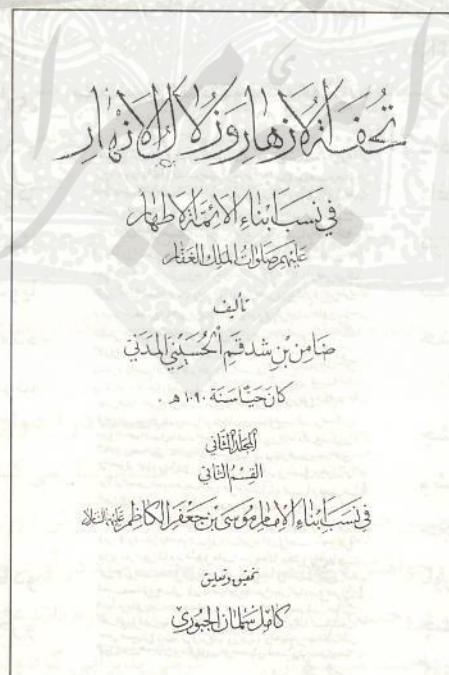
طابه بودند. او از این زمینه مساعد

علم انساب یا تبارشناسی از جایگاه ممتازی در مجموعه فرهنگ عربی و اسلامی برخوردار است، که ریشه در ساختار قبیله‌ای قوم عرب، از قدیمترین دوران شناخته شده آن قوم دارد. وابستگی قبیله‌ای و طایفه‌ای، هم عامل تجمع و تماسک در میان افراد هر قبیله و طایفه و هم عامل تفرق و تمایز در میان قبایل و طوایف متعدد بوده است.

پس از ظهور اسلام و استقرار آن در جزیره العرب، که مبنای تقسیم مردمان به شعوب و قبایل را تنهاده‌گر غرض «تعارف» و شناسایی

معتبر شمرد و هرگونه تفاخر و تفاضل قومی و طایفی را مردود دانست، علم نسب شناسی با هدف دیگری به حیات و اعتبار خود ادامه داد، که اساس آن بر شناخت انساب وابستگان دودمان نبوی، از بنی هاشم و بنی عبدالمطلب و طالبیین و علویین و اشراف (سادات) حسنی، حسینی و موسوی متمرکز گردید. هر چند در حجم کمتری به انساب دیگر طوایف عرب و نیز به انساب عالمان و حاکمان مسلمان اعم از اعراب و ایرانیان و ترکان نیز پرداخت.

توجه علمای نسب به منسوبان خاندان نبوی از چند انگیزه نشأت می‌گرفت. نخست نفس نسب خدا - صلی الله علیه و آله - که به گفته خود آن حضرت تنها نسبی است که تا روز قیامت منقطع نمی‌شود. دیگر، تأثیر عمیق و وسیع و سرنوشت ساز این

تحفة الازهار و زلال الانهار فی نسب ابناء الأئمه الأطهار

ضامن بن شدقم الحسینی المدینی

تحقیق و تعلیق: کامل سلمان الجبوری

آیینه میراث، چاپ اول، ۱۳۷۸

اما در شیوه مبسوط، بر عکس شیوه تشجیر، از جدّ اعلی آغاز می شود و سپس به فرزندان و از آن پس به فرزندان فرزندان نزول می یابد و در واقع از بطن اعلی به بطن اسفل می رود.
متن کتاب حاضر به شیوه مبسوط نگاشته شده، اماً محقق کتاب خود به تشجیر آن اقدام کرده که به عنوان جلد چهارم، اماً مستقل از سه جلد نگاشته مصنف، به آن افزوده شده است.

محتوای کتاب

بخش اساسی این اثر - که مقصد و مقصود مصنف از تصنیف آن بوده - همان انساب ائمّه طاهرین -سلام الله علیهم اجمعین- است که زنجیره انساب آن بزرگواران را در طول نزدیک به یازده قرن تنظیم و ثبت کرده است و ارزش و اعتبار علمی کتاب نیز از همین بخش مایه می گیرد. زیرا مصنف در این بخش همچون یک کارشناس متعدد و مسؤول عمل کرده و دلایل ثبوت انساب بر حسب عرف نسبان را مرعی و ملحوظ داشته است.

اما در کنار این موضوع اصلی، مصنف به شرح رویدادهای گوناگون که در دورانهای مختلف در زادگاهها و سکونت گاههای طوایف متعدد سادات (اشراف) رخ داده، نیز پرداخته و قصاید و سرودهای بسیاری از شخصیت‌های موضوع کتاب یا در ارتباط با آنان را نقل کرده است. این بخش از کتاب، هر چند خشکی و جمود حاکم بر نسب نامه‌ها را تخفیف داده و خواننده را به خواندن کتاب شایق‌تر و راغب‌تر ساخته، اما از آن ضوابط و معیارهایی که در بخش خاص انساب دیده می شود برخوردار نیست و غرض نهایی مصنف هم ارائه این اطلاعات حشوی نبوده است.

با این وجود، همین اطلاعات هم می‌تواند چشم اندازی از محیط فرهنگی و اوضاع اقتصادی و شرایط سیاسی بخشی از دنیای اسلام یعنی حجار، عراق، مصر و یمن و شیوه‌های زندگی و باورهای سنتی بادیه نشینان عرب را در برابر چشمان خواننده بگستراند. به نمونه‌هایی از این گونه مطالب توجه فرمایید:

زلزله و آتش‌شسان در مدینه

مصنف حکایت می‌کند که: «...در روز دوشنبه یکم جمادی الآخر سال ۱۳۵۴ نخست زلزله خفیفی در مدینه روی داد، و در پی آن

خانوادگی که برای آگاهی از انساب سادات علوی در اختیار داشت، بهره‌بسیار گرفت. افزون بر این - چنان که از نوشته‌هایش بر می‌آید - مدتی نزدیک به چهل سال از اوایل دهه ۱۰۵۰ تا سال ۱۰۹۰ هجری - که آخرین اطلاع از زندگی او در دست است - به کار تحقیق در انساب علویان و گردآوری اطلاعات مستقیم و مقایسه آنها با یکدیگر و با کتب و آثار پیشینیان و حکّ و اصلاح آنها اشتغال داشت.

او خود می‌نویسد که ... در سال ۱۰۵۷ در آحساء نسب نامه‌ای را از جمال الدین السبیعی دریافت کرد و در همان سال در بحرین با سیده‌هاشم بن جعفر ملاقات داشته و به شجره نامه خانوادگی او دست یافته، و در ربیع الاول سال ۱۰۶۹ در شهر بهبهان به دیدار قاضی آنجا محمد مقیم بن قطب الدین نایل شده و در سال ۱۰۷۱ در دهدشت با شیخ الاسلام صدرالدین محمد بن کمال الدین دیدار کرده و انساب آن هر دور اثبات کرده و در سال ۱۰۸۱ در اصفهان به شجره نامه خانوادگی شرف الدین علی بن حجت الله و در سال ۱۰۸۷ در همان شهر به نسب نامه ابوالمعالی یوسف ضیاء الدین دست یافته است ...

از این چند مورد - که نمونه‌های آن در جای جای کتاب به چشم می‌خورد - معلوم می‌گردد که مؤلف کتاب علاوه بر استفاده از مأخذ و مراجع مکتوب، خود نیز به تحقیقات میدانی

صفحه دوم از نسخه موجود به خط مؤلف
مبادرت کرده و در سفرهای مکرّر و دور و درازی
که جزیره العرب و عراق و ایران را در نور دیده، و
بویژه در پنج سالی که در اصفهان، پایتخت و مرکز
بزرگ فرهنگی و مجتمع علمی آن عصر اقامته
داشته، در همه جا و هر جا که نشانی از سادات و یا
مطلعان از انساب آنان یافته، به جستجو برآمده
و با گردآوری و تنظیم و تطبیق یافته‌های خود،
این اثر نفیس را پدید آورده است.

شیوه‌های علمای نسب در تدوین انساب
نسب شناسان در ثبت و ضبط نسب نامه‌هادو
شیوه متفاوت را برگزیده‌اند که یکی را شجر و
دیگری را مبسوط نام نهاده‌اند.

در شیوه تشجیر (شجره نامه نگاری) از بطن اسفل آغاز می‌شود و سپس پدر بر پدر بالا می‌رود تا آنکه به بطن اعلی می‌رسد، و مشاهیر این شیوه قشم بن طلحه زیدی و ابن اسامة کوفی و ابن عبد السميع صاحب کتاب الحاوی لاتساب النامی‌اند.

رفت و خود به درد فقر گرفتار شد. در همسایگی او مردمی ناصبی بود که او را بر این کار استهزا می کرد و بر سبیل ریشخند از او می پرسید که مولای بزرگ تو-ومرادش علی (ع) بود-باتوجه کرد؟! شیخی در عالم رؤیا رسول اکرم -صلی الله علیه و آله و سلم- را دید که حسن و حسین -علیهم السلام- پیش روی آن حضرت می رفتند. پیامبر از آنان پرسید که پدر شما کجاست؟ علی (ع) که پشت سر پیامبر در حرکت بود پیش آمد و گفت: من اینجا هستم. پیامبر (ص) فرمود: چرا طلب این مرد را نمی پردازی؟ علی (ع) گفت: اینک با خود آورده‌ام. پیامبر (ص) فرمود: طلب اورا بده و پاداش او در آخرت بر ذمه من است. پس امیر المؤمنین -علیه السلام- کیسه‌ای را که در دست داشت به آن مرد داد و گفت: این طلب توسط، بگیر. سپس پیامبر (ص) افزود: طلب خود را بگیر و پس از این نیز هریک از

اولاد علی (ع) که از تو کمکی خواهد از اوردیغ مکن، و ازین پس هرگز تورا فقری نخواهد بود. آن مرد از خواب پرید و کیسه‌ای در دست خود دید. پس زنش را بیدار کرد و به او گفت تا چراغی بیاورد، و محتوای کیسه را شمرد که هزار دینار بود. زنش به او گفت: ای مرد! مبادا که فقیری و درویشی تورا به فریب دادن یکی از بندگان خدا و داشته باشد؟! مرد گفت: نه به خدا، و ماجرا را با او باز گفت. سپس دفتر حساب خود را پیش آورد و دید که نام تمام بدھکاران علوی و ثبت بدھیهای آنها از دفتر محو شده است.

تعصّب در ازدواج خانوادگی

مصنّف نقل می کند که یکی از خانهای کرد ایرانی، دختریکی از سادات که پدرش دور از وطن و در دیار کردها در گذشته بود را به زوجیت خود درآورد. وقتی خبر به عموزادگان آن دختر رسید، چند تن از آنان عازم بلاد عجم شدند و نزد خان کرد آمدند. خان از آنان به گرمی پذیرایی کرد و آنها را گرامی داشت. آنها از خان خواستند که دختر عمویشان را طلاق دهد، و دستاویز آنها این بود که ما به بیگانه هر چند صحیح النسب و مالدار باشد-زن نمی دهیم و تو از دودمان مانیستی و گفو مانمی باشی و ماعذاب نار را بر ننگ و عار ترجیح می دهیم. خان کرد از پذیرش درخواست آنان امتناع کرد و آنها بر قتل

لرزش‌های زمین شدت گرفت و تا ظهر روز بعد ادامه یافت. آن گاه زلزله‌ای هولناک را یکاره همه کوهها و دره‌هارا به جنبش در آورد و صدای همچون رعد در فضاطنین افکند. آن گاه آتشی متحرک

از دور پدیدار گردید که نمایی چون شهری بزرگ با باروها و کنگره‌ها و برجها و مأذنه‌ها داشت. سپس سیلی از آب و آتش از کوههای هبس و سیل جاری شد که مانند رعد می غرید و مانند دریا می جوشید. دود و غبار فضار افرا گرفت، آن چنان که خورشید را فروپوشانید. در ازای این سیل آتش چهار فرسخ و پهنهای آن چهار میل و عمق آن به اندازه یک و نیم برابر قامت آدمی بود. حاکم مدینه امیر میف کسانی را برای تحقیق و شناسایی به سوی آن فرستاد و چون فرستادگان به آتش نزدیک شدند، اسپها از جلورفت سر باز زدند. پس مردان از اسپها فرود آمدند و پیاده به سوی سیل آتش رفتند و یکی از

آنان که غلام امیر بود و علم الدین سنجرانم داشت تا فاصله دو سنگ پرتا به آن نزدیک شد و چون اخگرها یی همچون میخهای آتشین به این سو و آن سو پرتا می شد، نزدیکتر از آن نتوانست برود. این سیل آتشین همچنان از غرب به شرق روان بود و بره کوه و صخره‌ای که می گذشت آن را در هم کوبید و هر درختی را از جای بر می کند، مگر درختهای خشکیده را که بر جای می گذاشت.... و در همان حال در شهر مدینه نسیم خنکی می وزید و زنان بر پشت بامها در پرتو آن آتش نخ می رشتند و کاتبان به نوشتن مشغول بودند و بقایای این آتش تا اول رمضان سال ۶۵۴ بر جای بود...».

بدھکاری امیر المؤمنین (ع)

نقل شده که در کوفه مردی بود به نام ابوالحسن جعفر، که ثروت بسیار داشت و با علوبیان به نیکی رفتار می کرد و خواهش هیچ یک از آنان را در نمی ردو اگر به یکی از آنان کالایی می فروخت، اگر خریدار بهای آن را می پرداخت می گرفت و اگر نمی پرداخت، مبلغ آن را در دفتری به حساب بدھکاری امیر المؤمنین علی (ع)-نیای همه سادات- ثبت می کرد و در برابر آن می نوشت که این مبلغ بدھی علی (ع) از بابت خرید فلان فرزند است. مدتی بر این منوال گذاشت تا آنکه بتدریج و به طبیعت حال، کار او سخت شد و سرمایه اش از دست

او توطئه کردند تا با کشتن او ننگ ازدواج با بیگانه را از خاندان خود بزدایند و سرانجام روزی که همراه او به شکار بیرون رفته بودند، لحظه‌ای اورا غافلگیر کردند و کشند!

نکاح بادیه

همچون زلزله‌ها، سیل‌های ویرانگر، آتش‌سوزی‌ها و نیز از خرابی‌های وارد شده بر حرمین شریفین و بازسازی و توسعه آنها، اخبار مبسوط و مفصلی آمده است که در مجموع، خواننده را با چشم‌انداز وسیعی از اطلاعات درباره اوضاع و احوال شهرهای مکه و مدینه و اطراف آنها روبرو می‌سازد و برای پژوهشگران در این زمینه، کار مایه گرانبهایی فراهم می‌آورد.

تحقیق و تعلیق

گردآوری نسخ خطی این اثر، که اساس آنها را در نسخه موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه قادریه بغداد تشکیل می‌دهد، و تنظیم و ساماندهی اوراق پراکنده و در هم ریخته و تکمیل نواقص و اصلاح اغلاط و تطبیق موارد اختلاف، حاصل تحقیق و تدقیق استاد کامل مسلمان الجبوری مقیم کوفه است. اما با وجود کوشش و اهتمام شایان تقديری که در تصحیح و تنتیجه آن به عمل آمده، نسخه حاضر با ابهامها و اشکالهای متعدد روبه روست و محقق خود نیز اعتراف کرده که بسیاری از این موارد را بی‌آنکه راه اصلاحی برای آنها بیابد به حال خود واگذاشته است. هر چند کارشناسان مرکز نشر میراث مکتوب نیز در مراحل مختلف ویراستاری آن، بسیاری از آن موارد ابهام و اشکال را اصلاح و رفع کرده‌اند، باز هم نکات غامض متعددی بر جای مانده که امید است پس از نشر اثر و نقد و بررسی صاحبان نظر، این نقایص نیز مرتفع گردد.

مصطفی بارها و در لابه‌لای اخبار و احوال از نکاح بادیه سخن به میان می‌آورد و می‌افزاید که این گونه عقد که میان بادیه‌نشینان کم و بیش معمول است، شرعاً صحیح نیست. اما حداقل می‌توان آن را در شمار و طی به شبیه تلقی کرد، و به عنوان نمونه‌ای از این عقد می‌نویسد که ناموس بن رکن از بزرگان سادات – که مردی خوش اندام بود – روزی از مدینه به عزم سفر بیرون رفت و در میان راه بر آل میمون – از طوایف سادات – گذشت و شب را میهمان آنان شد. در میان میزبانان دختری زیباروی دید و هر دو در یک نگاه به هم دل بستند. چون شب فراسید و ناموس بن رکن به خوابگاه خود رفت. آن دختر به بستر او آمد و همان شب از او باردار شد. چندی بعد ناموس بن رکن او را از خانواده‌اش خواستگاری کرد و آنها او را به عقدی در آوردند و پنج ماه پس از عقد پسری برای او به دنیا آورد! علاوه بر نقل این گونه اخبار و آداب، کتاب تحفه‌الازهار شامل اطلاعات بسیاری از رویدادهای تاریخی، جنگهای میان طوایف، نزاع بر سر حکومت شهرهای مدینه و مکه، و رقابت خلفای عباسی بغداد و فاطمیان مصر و حاکمان زیدی یمن در سلطه بر سر زمین حجاز است. همچنین در جای جای کتاب از حوادث و بلایای طبیعی

کتابخانه
متون

شاهنامه فردوسی، ابوالقاسم فردوسی؛ مقدمه سیاوش آگاه، مصحح ژول مول، تهران: نعمه، جلد اول و دوم و سوم، چاپ اول، ۱۳۷۸.

کلیات غزلیات عرفانی شمس تبریزی: براساس نسخه خطی قدیمی و چاپی معتبر موجود در جهان / جلال الدین محمد بن محمد مولوی، مصحح، محمدرضا تبریزی شیرازی، تهران: فخر رازی، چاپ اول، ۱۳۷۸.

دقایق الطریق / احمد رومی، به اهتمام محسن کیانی، تهران: روزنه، چاپ اول، ۱۳۷۸.

فهرستهای خود نوشته فیض کاشانی به انضمام پژوهشی در کتابشناسی و نسخه شناسی آثار او احمد بن شاه مرتضی فیض کاشانی، مصحح: محسن ناجی نصرآبادی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۸.

کتابنامه بزرگ قرآن کریم / تهیه و تنظیم: محمد حسن بکائی، تهران: قبله، جلد نهم، چاپ اول، ۱۳۷۸.